



UDK:371.03.

Gulnoza XALBAYEVA,
KDPI Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasi v/b dotsenti, PhD
E-mail: xolboyevagulnoza@mail.com

KDPI dotsenti T.Ehqvvatov taqrizi asosida

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH JARAYONIDA PSIXOLOGIK OMILLAR NAMOYON BO'LISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida psixologik omillar namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlari, ahamiyati va ularning ilmiy tahlili o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: bola, maktabga tayyorlash, Experimental learning, o'qitish ta'limi, innovatsiya, komfort, o'quv faoliyati, mexanizmlar, innovatsion tafakkur, integratsiya, hissiy-emotsional, hamkorlik, shaxslararo munosabat, maqsadli muloqot, ovoz toni, ko'rsatkich, subordinatsiya, jamoa, perseptivlik, kognitivlik, adaptivlik, refleksivlik, moslik «ko'zgusi», ekspert baholash.

ОСОБЕННОСТИ ДЕМОНСТРАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ

Аннотация

В данной статье выражена особенности проявления психологических факторов в процессе подготовки детей к школе, их значение и научный анализ.

Ключевые слова: ребенок, подготовка к школе, экспериментальное обучение, педагогическое образование, инновации, комфорт, учебная деятельность, механизмы, инновационное мышление, интеграция, эмоционально-эмоциональное, сотрудничество, межличностное отношение, целенаправленное общение, голосовой тон, индикатор, подчинение, команда, перспектива, познавательность, адаптивность, рефлексивность, «зеркало» совместности, эксперт оценка.

SPECIFIC FEATURES OF THE DEMONSTRATION OF PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE PROCESS OF PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL

Annotation

This article reflects the peculiarities, significance and scientific analysis of the manifestation of psychological factors in the process of preparing children for school.

Keywords: child, preparation for school, experimental training, pedagogical education, innovation, comfort, educational activity, mechanisms, innovative thinking, integration, emotional-emotional, cooperation, interpersonal attitude, purposeful communication, voice tone, indicator, subordination, team, perspective, cognition, adaptability, reflexivity, "mirror" of compatibility, expert assessment.

Kirish. Jahonda bolalarni maktabga innovatsion tayyorlash masalasi dolzarb bo'lib, maktab ta'limiga har tomonlama tayyorlangan bola kelgusida tengdoshlarining orasida o'ziga ishonchini ko'rsata oladigan, xavotirlanish, stresslarga berilish darajasi minimallashtirish, guruhdagi ijtimoiy jarayonlarda «begonalashuv» sindromini o'zida his qilmaydigan sifatlarni namoyon etadi. «Experimental learning» - «Umr davomida ta'lim olish» konsepsiyasiga ko'ra, o'quvshilarni innovatsion faoliyatga yo'nalganligini ta'minlash talab etilmoqda. Bu borada «Experimental learning» o'qitish ta'limi maktabgacha bo'lgan davridanoq shakllantirishni tajriba tarzida o'tkazishni taqozo etib, ta'lim oluvshilarni o'quv jarayoniga motivlashtirish yo'li bilan keng jalb etishni nazarda tutadi. Buning uchun bolalarni maktabga innovatsion tayyorlashni o'ziga xos psixologik mexanizmlarini aniqlash va e'tibor berish, bu jarayonni rivojlantirish orqali ularni maktabga tayyorlash ishlarini takomillashtirish dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida bolalarni maktabga innovatsion tayyorlashga alohida e'tibor qaratilib, yangicha psixologik usul va texnologiyalar amalga oshirilib kelinmoqda. Bu borada bolalarni maktabga tayyorlashda ularning emotsional holati, intellekti, uning sinf jamoasida o'zini «komfort» – qulay his etishi, norasolik kompleksiga duch

kelmasligi, guruhda psixologik izolyatsiyaga duch kelmasligi, maktabga tayyorlashni uzviyiligi o'rnatish jarayonida yangiliklarni izlab topishga o'rgatish, ularni maktabga innovatsion faoliyatga psixologik yondashuvini shakllantirish yo'nalishlarida keng ko'lamlil ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish zaruriyati kuzatilmoqda [1,2].

Yangi O'zbekistonda so'nggi yillarda bolalarni maktabga innovatsion tayyorlash asosida ularni psixologik tayyorgarlik chora-tadbirlarini takomillashtirish davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan etib belgilangan bo'lib, zarur huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi: «Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish. «Bog'cha xodimlarining professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish; maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish» konseptual g'oya negizida amalga oshirishga qaratilgan davlat siyosatida inson kapitalini rivojlantirish muhim vazifalar belgilanganligi, ularni amalga oshirishga yetarli asos bo'la oladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son «O'zbekiston Respublikasi

Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda PQ-2707-son «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori, «O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari», «Ilk qadam» Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi hamda «Ilm yo'li» 6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash variativ dasturi asosida nazorat qilinadi. Ayni paytda ushbu mezonlar bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan minimal talablarni majmuasi hisoblanib, u davlat hujjati sifatida qabul qilingan. Shuningdek, bolalarni maktabga pedagogik-psixologik tayyorlash jarayoni «Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash» tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi.

Yuqoridagi me'yoriy hujjatlar bolalarni maktabga psixologik tayyorlashga, maktabda beriladigan ta'limni mukammal o'zlashtirishga, mustaqil O'zbekistonning ravnaqi uchun xizmat qiladigan barkamol inson bo'lib yetishishlariga zamin hozirlaydi [3,4].

Sh.T.Kubaeva o'z ilmiy tadqiqotlarida bolalarni o'quv faoliyatiga tayyorlashda innovatsion-psixologik mexanizmlarni tafakkurga asoslangan «innovatsion tafakkur» modelini ilgari suradi. Bizningcha ushbu muammoni ilmiy jihatdan tahlil qilishda bir tomonlama yondashish to'g'ri bo'lmagan bo'lar edi. Chunonchi, tafakkur sub'ektini yosh xususiyatlari va etnopsixologik xususiyatlarning o'rnini ham unutmashlik lozim, chunki innovatsion-psixologik mexanizmlar asosida obrazlar,

ramzlar, xulosalar, hukmlarning ixtiyoriy assotsiatsiyasi, ularning o'zaro integratsiyasi mavjud bo'lib, yangi obraz va tasavvurlarning paydo bo'lishida ijtimoiy identifikatsiya asosiy rolni bajaradi. J.Bayerni tadqiqotlarida, bolalarni maktabga innovatsion-psixologik tayyorlash mexanizmini asosini kreativlik tashkil qilishi alohida ko'rsatib o'tiladi. Albatta innovatsion-psixologik mexanizmlarni joriy etishda bu psixologik xususiyatni e'tibordan qochirish lozim bo'ladi. I.Abdullaeva va uning shogirdlari maktabga tayyorlashda innovatsion tafakkurning roli va ahamiyatini uijtimoiy-falsafiy jihatdan o'rgangan. Uning fikricha, innovatsion-psixologik mexanizmlar albatta ijtimoiy normalar asosida boshqarilib turilishi lozim.

Tahlil va natijalar

Bolani maktab ta'limiga tayyorlashni ekspert baholash so'rovnomasi

Yo'riqnoma: Hurmatli ota-ona (tarbiyachilar), sizga taqdim etilayotgan bandlar bo'yicha bolangizga (tarbiyalanuvchingizga) xos bo'lgan sifatning mosligini "5" balli shkala bo'yicha baholang. Sifatning juda mos kelmasligini "1" ball va juda mos ekanligini "5" ballda ifodalang.

Juda to'g'ri – 5 ball To'g'ri emas – 2 ball

To'g'ri – 4 ball Umuman to'g'ri emas – 1 ball

Bilmayman – 3 ball

Tanlagan javob variantingizning so'rovnomaning javoblar varaqasida qayd eting. Javoblaringiz uchun sizga oldinda tashakkur bildiramiz!

T/r	Savollar	1	2	3	4	5
	Atrofdagilarning hissiy-emotsional holatiga sezgir					
	Jamoa, guruh a'zolari bilan hamkorlik qila oladi					
	O'zaro foydali munosabatlar (hamkorlik) o'rnatishga qobiliyatli					
	O'z muloqotini aniq maqsadga yo'naltira oladi					
	Shaxslararo munosabatda o'z xatti-harakatlarini (gavda tuzilishi, qo'l-oyoq harakatlari, mimika) to'g'ri boshqara oladi					
	Suhnatjarayonidayaxshi tinglovchi					
	Atrofdagilar nazarida ishonchli					
	Notanishinsonlar orasida o'zini tuta biladi					
	Maqsadli muloqotga intiladi					
	Shaxslararo munosabatda o'z nutqiga (ovoz toni, gapirish maromi) ega					
	Atrofdagi voqeyilikni tez ilg'aydi					
	Atrofdagilarga munosabatini to'g'ri amalga oshiradi					
	Ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish malakasiga ega					
	Muloqotning o'zaro tushunish tamoyiliga amal qilishdarajasi					
	Munosabatda qadriyatlariga rioya qilishi					
	Insonlarning harakati, ovoz toni, so'zi orqali emotsiyasini o'qiy oladi					
	Hamkorlik harakatlarini ongli amalga oshiradi					
	Muomala qoidalarini amalga oshirishga shayligi					
	Muloqotni hamsuhbat kimligiga ko'ra o'rnatadi					
	Munosabatga doimo tayyor					

Shkalalar tarkibi:

Bolani maktab ta'limiga tayyorlashni ekspert baholash shkalasi mezon

Perseptivlik	Kognitivlik	Adaptivlik	Refleksivlik	Moslik «ko'zgusi»
1,6,11,16	2,7,12,17	3,8,13,18	4,9,14,19	5,10,15,20

Bolani maktab ta'limiga tayyorlashni ekspert baholash shkalasi

Perseptivlik	Bunday tipdagi bolalar boshqalarning hissiy-emotsional holatiga juda sezgir, yaxshi tinglovchi, insonlarning tuyg'ularini tez ilg'aydi va insonlarning harakati, ovoz toni, so'zi orqali emotsiyasini o'qiy oladigan bolalar hisoblanadi.
Kognitivlik	Bu tipdagi bolalar jamoa, guruh a'zolari bilan hamkorlik qila oladi, atrofdagilar nazarida ishonchli va mas'uliyatli, odamlarga munosabatini hamkorlik istagi orqali to'g'ri va ongli amalga oshiradi.

Adaptivlik	Bunday bolalar o'zaro foydali munosabatlar (hamkorlik) o'rnatishga qobiliyatli, ularda har xil bosqich insonlar orasida o'zini tuta bilish qobiliyati yuqori darajada bo'lganligi bois munosabatlarni o'rnatadi.
Refleksivlik	Ushbu tipga mansub bolalar o'z muloqotini aniq maqsadga yo'naltira oladi, maqsadli muloqotga intiladi, muloqotning o'zaro tushunish tamoyiliga amal qiladi, hamda o'z muloqotini hamsuhbat kimligiga ko'ra o'rnatadi.
Moslik «ko'zgusi»	Bunday bolalar shaxslararo munosabatda o'z xatti-harakatlarini (gavda tuzilishi, qo'l-oyoq harakatlari, mimika) to'g'ri boshqara oladi, o'z nutqiga (ovoz toni, gapirish maromi) katta e'tibor qaratadi.

Tadqiqotimiz natijalarining emperik jihatdan tahlilini quyidagicha amalga oshiramiz. Ekspert baholash natijalari yuzasidan olingan natijalar quyidagi jadvalda aks etgan («1-jadvalga qarang»).

Bolani maktab ta'limiga tayyorgarligini baholash so'rovnomasi ota-onalar va MTT tarbiyachilarining baholash jarayonida o'ziga xos natijalar kuzatildi. Ushbu o'rinda aytib o'tish lozim bo'ladiki, olingan natijalarda o'rtachadan yuqori qiymatlar aks etgan bo'lsa-da, ularning qiymatlarida Student t-mezoniga ko'ra farqlar ishonchligi kuzatildi. Ekspert baholashda «persektivlik»ni baholash ota-onalarda 5,53ni tashkil qilgan bo'lsa, MTT tarbiyachilarida bu ko'rsatkich 6,1ni ko'rsatmoqda, farqlar ishonchligi ($r=2,23, p\leq 0,05$) qiymatni ko'rsatdi. Bundan ko'rinadiki, MTT tarbiyachilari bolaning ushbu qobiliyatini bevosita mashg'ulotlar jarayonini kuzatishlari natijasiga asoslanib baholaganlar, ota-onalari esa ular bilan bevosita uydahamda kundalik turmush yumushlari bilan bog'liq munosabatlaridagi taassurotlari orqali baholaganlar. Bolalar ota-onalari bilan munosabatlarida hamma payt ham ochiq bo'lmasligi, subordinatsiya saqlashga harakat qilishi ularning mazkur shkala bo'yicha qiymatlari

tarbiyachilarga qaraganda pastroq bo'lishiga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. [5,6].

Ekspertlarning «refleksivlik» bo'yicha ko'rsatkichlarda ham MTT tarbiyachilarining bergan bahosi yuqoriroq ko'rinish olgan, ya'ni 5,72 bo'lsa, bu ko'rsatkich ota-onalarda 4,58 ekanligini ko'rishimiz mumkin va bu ($r=6,07, p\leq 0,001$) o'zaro manfiy korrelyatsiyani bermoqda. Ushbu o'rinda bolalarning jamoa, guruh a'zolari bilan hamkorlik qila olishi, odamlarga munosabatini to'g'ri amalga oshira olishi, hamkorlikni ongli amalga oshirishi kabi psixologik sifatlarga mansub ekanliklarini ko'rsatmoqda. MTT tarbiyachilari bu orqali o'z tarbiyalanuvchilarida sotsial malakalari shakllanganligini e'tirof etsa-da, ularning keyingi hayotida bu psixologik xususiyatlar tafovutlanishi mumkinligini anglatadi.

Tarbiyachilarning «adaptivlik» shkalasi ko'rsatkichlari ham ota-onalar va MTT tarbiyachilari tomonidan boshqa shkalalarda kuzatilgan manzarani aks ettirmoqda ya'ni, ota-onalarda 6,24 va MTT tarbiyachilarida 6,01 natijani ko'rishimiz mumkin, bu yerda farqlarning ishonchligi ($r=7,66, p\leq 0,001$) ekanligini ko'rishimiz mumkin.

1 –jadval.

Bolani maktab ta'limiga tayyorgarligini (MTT) ekspert baholash natijalari

№	Shkalalar	Ota-onalar (n=68)		MTT tarbiyachilari (n=68)		T
		X	σ	X	σ	
1.	Perseptivlik	5,53	1,10	6,1	0,82	-2,23*
2.	Refleksivlik	4,58	1,56	5,72	1,06	-6,07***
3.	Adaptivlik	6,24	1,45	6,01	0,93	-7,66***
4.	Kognitivlik	7,23	1,26	6,62	0,95	-10,98***
5.	Moslik «ko'zgusi»	5,45	1,40	5,46	0,91	-9,42***

Izoh: * $p<0,05$; *** $p<0,001$

Ekspertlarning «kognitivlik» omili bo'yicha ota-onalarda 7,23 va MTT tarbiyachilarida esa 6,62 natijani ko'rishimiz mumkin, ko'rsatkichlar orasidagi farqlar ishonchligi ($r=10,98, p\leq 0,001$). Bu qiymatlar bolalarni maktabga tayyorlashda ularni odamlar bilan muloqotni o'rnatish, ularni psixologik tayyorgarligi o'z yosh davrlari chegarasida muhim ekanligini ko'rsatmoqda.

Metodikaning moslik «ko'zgusi» bo'yicha olingan natijalar ota-onalarda 5,45 ko'rsatkichni bergan bo'lsa, tarbiyachilarda ham bu ko'rsatkich deyarli bir xil natijani, ya'ni 5,46ni ko'rsatmoqda.

Xulosa. Yuqoridagilarga asoslanib, bayon etilgan fikr-mulohazalarni umumlashtirgan holda bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarligini (MTT) ekspert baholash natijalari bo'yicha quyidagilar aniqlandi:

Bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarligi aniq mezonli va tizimli, ilmiy asoslangan tadqiqot metodikasi asosida aniqlandi. Bu uning maktab ta'limi bilan mazmuniy bog'liqligini tushuntirish imkonini berdi.

Bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarligini persektivlik, refleksivlik, ekspert baholash bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganilganligi natijalari singari adaptivlik, kognitivlik ko'rsatkichlarida ham kuzatildi.

3. Bolalarni maktabga tayyorlashda ularning yangi muhitga va yangi jamoaga ko'nikishlari oson bo'lmaydi. Ularni o'quv faoliyatiga tayyorlashda bu ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ta'lim jarayonida va jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhitni ijobiy tarkib toptirishda muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni. 2022 yil 28yanvar
2. Abdullaeva I.G'. Milliy taraqqiyotning yangi bosqichida iqtisodiy va innovatsion tafakkur uyg'unligi // Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. – Samarqand, 2019. - 48 b.
3. Baer J. Domain specificity and the limits of creativity theory // Journal of Creative Behavior, 2012. – 46 (1). – pp. 16-29.
4. Герасимов Г.И., Илюхина Л.В. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы. – Ростов н/Д., 1999. - 136 с.
5. Kubayeva Sh.T. O'yin va innovatsion tafakkur (ontologik va gnoseologik tahlil) // Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. – Samarqand, 2019. - 49 b.

6. Xalbayeva G.A. Bolalarni maktabga tayyorlashning innovatsion-psixologik mexanizmlari // Psixologiyafanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – 55 b.
7. Xalbayeva G.A. Bolalarni maktabga psixologik tayyorlashning ilmiy-metodologik asoslari. // O'zMU xabarlari. – Toshkent, 2023. №1/4 – B. 166-169.